

УДК 811.161.2

ПОРУШЕННЯ НОРМ СЛОВОВЖИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Бичкова К.С., Веклинець Л.М., Разумейко М.С.

Актуальність. На сучасному етапі історичного розвитку української літературної мови засоби масової інформації відіграють важливу роль у її становленні й нормуванні.

Останнім часом досить активно розвиваються засоби масової комунікації та інформації. На якісно новий рівень піднялась і телерадіожурналістика, однак на загальному тлі прогресивних здобутків культура мовлення більшості сучасних журналістів радіо і телебачення характеризується численними недоліками через брак практичних навичок і вмінь у користуванні українською мовою. Тому останнім часом збільшилася кількість порушень дикторами орфоепічних, лексичних, граматичних та інших літературних норм. Але ж мовленнєва культура в ЗМІ посідає основне місце, оскільки слово є одним із інструментів професійної діяльності журналіста в цій галузі, і порушення мовних норм, з одного боку, викликають недовіру до нього самого, а з іншого – розхитують основи української літературної мови, не дозволяють повною мірою використовувати її виражальні можливості.

Зниження рівня мовної культури спостерігаються не лише в ЗМІ, а й в українському суспільстві, частиною якого вони є. Це пов'язано із постійним збільшенням кола носіїв державної мови, її поширенням в усіх соціальних сферах, переходом теоретичних норм до шоденної практики їхнього застосування.

Вступ до проблеми. Мова засобів масової інформації – поняття багатогранне, оскільки в ній представлені всі функціональні стилі літературної мови: вона тяжіє до художнього й ораторського стилів, зближується з діловим і науково-популярним. Стил ЗМІ становить органічне поєднання в одному контексті найрізноманітніших мовних засобів – емоційно-образних елементів, офіційно-ділових формул, суспільно-політичної лексики і спеціальної термінології, високої патетичної і зниженої розмовної фразеології, інтелектуальних та експресивних елементів тощо. Таким чином, головне, що відрізняє публіцистичний стиль від інших, – це його найменша обмеженість у своїх, специфічних сферах зображення і залежність від них у виборі виражальних засобів.

Разом із тим, у пошуках створення стилю інформаційних систем та їх мовного забезпечення не можна нехтувати вимогами стилів загальної літературної мови, її кодифікації, норм. На сучасному етапі розвитку української мови, що супроводжується розширенням складу її носіїв і прискоренням темпів мовних процесів, наукове осмислення і теоретичне осягнення питань нормативності диктуються передусім практичними потребами і мають бути спрямовані на відбір, удосконалення, уніфікацію мовних норм, на широку пропаганду їх і закріплення в усіх сферах писемного й усного спілкування.

Реалізований у цій статті підхід до виявлення й аналізу ненормативних утворень у текстах радіо і телебачення зумовлений специфічного соціально-мовною ситуацією, у якій функціонує державна мова на території Автономної Республіки Крим з її абсолютною кількісною перевагою російськомовного населення, а саме постійним контактним українсько-російським білінгвізмом. Тому при опрацюванні порушень норм сучасної української

літературної мови ми особливої уваги надавали саме наслідкам білінгвальної взаємодії та інтерференційного впливу мови російської.

Важливою складовою культури усного мовлення, у тому числі й у засобах масової інформації, є його відповідність орфоепічним нормам сучасної української літературної мови. Дослідження порушень норм орфоєпії та акцентуації показують, що вони зумовлені, в основному, двома причинами. Це, з одного боку, тривала обмеженість усно-розмовної форми функціонування української літературної мови, що призвела до втрати мовного чуття, з іншого боку, звуження до мінімуму функціонального простору української мови відбувалося паралельно з поширенням в усіх ділянках життя і суспільної діяльності народу мови російської. Як наслідок цього процесу в ситуації українсько-російського білінгвізму сформувався і розповсюдився суржик, який не оминув і сферу орфоєпії, що й спричинило виникнення численних порушень норм вимови і наголошування.

Нами зафіксовано 171 приклад орфоєпічних помилок, з яких 122 – аномативні утворення – становлять порушення норм вимови звуків та їх сполучень і 49 – належать до помилок акцентуаційного характеру. Більшість виявлених нами орфоєпічних помилок зумовлені інтерференційним впливом фонетичної системи російської мови. Він передусім виявився у двох напрямках – у редуційних процесах у складі вокалізму і консонантизму та в інтерференційній палаталізації нормативно твердих приголосних. Наприклад:

*молоде покоління виходить на сам[а]стійну дорогу (Національне радіо, "Новини");
німецькі [ф]чені працювали над створенням бамби (УТ-1, д/ф "Навколо таємниці Вервальф");*

пові[р']те, що ваше життя оновиться (транссвітове радіо, "Людина і вічність") і подібне.

Відступи від норм наголошування пояснюються, з одного боку, дією екстралінгвістичних чинників: на українську акцентуацію відчутно впливають діалекти, а також інші мови, особливо близькоспоріднеї (насамперед на наголошуванні, як і на інших рівнях системи української мови, позначається інтерференційний вплив мови російської). До акцентуаційних інтерференцій належать помилки типу:

проект нової програми; ми живемо в різних країнах (Національне радіо, трансляція сесійного засідання Верховної Ради України).

З іншого боку, акцентуальні помилки у багатьох випадках спричинені дією внутрішньомовних факторів, особливостями організації української наголосової системи. Рухомість і різномісність українського наголосу – друга причина численних помилок в усному мовленні. Наприклад:

Теплозабезпечення житла (Національне радіо, "Споживач");

Податкова політика (УТ – 1).

Особливий інтерес для лінгвістичного вивчення, зокрема з точки зору взаємодії контактуючих мов у ситуації білінгвізму, становить слововживання, оскільки лексика має тісні й розгалужені зв'язки з позамовною дійсністю, оперативно реагує на мовні процеси і фіксує їхні наслідки в системі словесних засобів.

Спостереження за ненормативним слововживанням в українському мовленні ЗМІ показують, що за характером причин, які призвели до порушення лексичних норм, виявлені помилки (всього 103 приклади) можна поділити на два основні типи. До першого типу належать явища, які виникають у межах системи української мови і не пов'язані з дією екстралінгвістичних факторів. Такі помилки пояснюються недостатнім знанням мовцями словникового складу, норм слововживання, нюансів семантики та лексичної сполучуваності слів, відсутністю чуття мови. Наприклад:

Для того, щоб виростити дерево, треба докласти часу (Студія 1+1);

Цінна на вітаміні їжа (Національне радіо, "Сім'я – фортеця моя").

ПОРУШЕННЯ НОРМ СЛОВОВЖИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Другий тип складають відхилення від норм, які виникають на межі двох мов – української та російської – в результаті інтерференційного впливу останньої в ситуації білінгвізму. За нашими спостереженнями, специфічне слововживання білінгвів включає лексичні одиниці трьох типів:

- 1) запозичені в українське мовлення російські лексеми (росіянізми), наприклад:
у любій воді є хлор ("Інтер", реклама);
- 2) "гібридні" одиниці, утворені з російських та українських морфем і частково пристосовані до української фонетики:
учитель прививав нам любов до природи (Національне радіо);
- 3) різноманітні кальки (лексичні, фразеологічні, семантичні), наприклад:
*умови, благоприсмні для розвитку паразитів (радіо) – лексична (словотвірна) калька;
суд приймає це до уваги (радіо) – фразеологічна калька;
Олена коливається, але шляху назад немає (Студія "1+1", "Без табу") – семантична калька.*

Опанування словникового складу української мови і чинних у ньому норм лексичної сполучуваності та слововжитку дозволить уникати невиправданого запозичення слів російської мови, калькування її одиниць за наявності закономірних українських відповідників, орієнтації на чужомовні еквіваленти назв при доборі найбільш удалого і доречного засобу для вираження думки.

Нами розглянуто аномативні явища в граматичній системі української мови. В усному мовленні дикторів радіо і телебачення нами зафіксовано порушення норм морфології та синтаксису української мови загальною кількістю 105 одиниць: з них ненормативні словоформи становлять 79 помилок; ненормативні синтаксичні одиниці – 26 помилок. Вони пояснюються як недостатньою мовною компетенцією мовців, низьким рівнем знання граматичних засобів, так і складністю відповідних норм, що перешкоджає їх успішному засвоєнню та застосуванню. Окрім того, на граматичній будові української літературної мови, як і на інших її рівнях, негативно позначився інтерференційний вплив російської мови, що призводить до утворення українських словоформ і синтаксичних одиниць за чужомовними граматичними модулями.

Аналіз текстів передач радіо і телебачення свідчить, що найбільшою мірою аномативні явища поширені в системі морфологічних форм (особливо це стосується відмінкових парадигм іменників і числівників, ступенів порівняння прикметників і прислівників), а також у будові словосполучень (контамінація, інтерференційні типи граматичного зв'язку тощо).
Наприклад:

Шквалите посилення вітру до шести десяти метрів за секунду (Національне радіо, "Прогноз погоди");

Саме головне – вирішити бюджетні питання (Національне радіо);

Чоловіки, які подібні на жінок (Студія "1+1", "Я так думаю");

Учні опановують українською мовою (Національне радіо).

Порушення стилістичних норм української літературної мови характеризуються меншою систематичністю і є не такими частотними, як помилки орфоепічні, лексичні чи граматичні (нами зафіксовано 49 прикладів аномативних мовних одиниць). Вони полягають, в основному, у тавтологічних типах лексичної сполучуваності, висловленнях, побудованих всупереч вимогам до їхньої мовної та смислової сторін, у невідповідному для комунікативної ситуації вживанні синонімів, а також невиправданому сплутуванні омонімів і паронімів.
Наприклад:

Пріоритетом номер один має бути система освіти (радіо);

Будемо показувати показові дебати (Національне радіо, "Діловий вісник");

Расаування чисельних пільг (радіо).

Таким чином, на практичному матеріалі ми охарактеризували ті мовні факти, які потребують оцінки з точки зору правильності або неправильності, доцільності чи недоцільності вживання. Характер нашого дослідження зумовлено специфічною мовною ситуацією в Криму, яку "в кількісному плані можна вважати багатокомпонентною, де домінуючими мовами визначаються російська, українська, кримськотатарська. Специфіка мовної особливості, яка формується в умовах полілінгвокультурної ситуації, пов'язана з її природною і динамічною взаємодією з декількома культурами і мовами. Залишаючись носієм національної ментальності та рідної мови, людина, беручи участь у спільній діяльності з представниками інших національностей, вбирає риси іншої культури" [1, с.7].

Така взаємодія, контактування культур і мов веде до їхнього розвитку і взаємозбагачення за умови, якщо вони рівні у своїх правах і можливостях реалізації.

Висновки. Невиправдані й непотрібні запозичення російських слів, калькування чужомовних лексичних і граматичних одиниць не тільки псують мову, але й знижують її комунікативні якості. Адже мова як "тіло думки", що найповніше і найвиразніше символізує національний характер, душу народу, спосіб мислення певної спільноти. "Мова – це не просто засіб спілкування, що має свій інструментарій, заснований на великій кількості складних і заплутаних правил. Мова – це філософія світу, це синтетичні уявлення про цей світ. Можна сказати, що мова – це ДНК створеної її носіями культури" [2, с. 199].

Дбаючи про чистоту і нормативність української мови, ми відновлюємо властивий нашому народові спосіб вислову – а отже, і мислення. Цей процес потребує пильної уваги як з боку державних інституцій і вчених-лінгвістів, так і з боку громадськості, оскільки змінити існуючий стан речей на краще можна лише шляхом подолання мовно-соціальних стереотипів, відновлення і розумного використання мовних ресурсів, наполегливої праці над мовленнєвою культурою і, як результат, поширення, закріплення й повноцінного функціонування державної мови в усіх сферах життя і діяльності українського народу.

Список літератури

1. Богданович Г.Ю. Сучасна російська мова в полілінгвокультурній ситуації (функціонально-комунікативний аспект): Автореферат дис.докт.філол.наук. –Сімферополь, 2003. – 36 с.
2. Казарин В.П. Глобализация и проблема сохранения языкового многообразия современного мира (Являемся ли мы истинными наследниками Кирилла и Мефодия?) // Казарин В.П. От античности до наших дней: Избранные работы по литературе и культуре. – Симферополь, 2004. – 212 с.
3. Караванський Святослав. Пошук українського слова, або боротьба за національне "я". – К., 2001. – 240 с.

Поступила до редакції 01.02.2005 р.